

**ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΚΥΚΛΟΣ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ «ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

**ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ
ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ**

**ΜΙΧΑΛΗΣ ΧΛΕΤΣΟΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ.....	5
2.1. Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ.....	5
2.2. Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ.....	7
2.3. Η ΚΕΥΝΣΙΑΝΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ	11
2.4. Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ	12
3. ΓΙΑΤΙ ΑΥΞΑΝΟΝΤΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ;.....	17
3.1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΥΞΗΣΗΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ	17
3.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	19
4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	21
5. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ – ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΩΣ ΝΕΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΑΝΑΔΙΑΝΟΜΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	24
6. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ.....	28
7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	28

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία αποτελούσε από ανέκαθεν αντικείμενο θεωρητικής διερεύνησης από την οικονομική επιστήμη. Η κρατική παρέμβαση στο χώρο της οικονομίας γίνεται αντιληπτή είτε μέσα από νομοθετικές παρεμβάσεις που αφορούν τη λειτουργία των αγορών και καθορισμού των οικονομικών υποκειμένων σε αυτές, είτε με την άσκηση των κατάλληλων πολιτικών (δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής). Η κρατική παρέμβαση γίνεται επίσης κατανοητή μέσα από την ύπαρξη δημοσίων επιχειρήσεων και την παραγωγή και παροχή δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών.

Ένα από τα κυρίαρχα ζητήματα στην οικονομική θεωρία είναι η οριοθέτηση των σχέσεων κράτους και αγοράς. Σήμερα η συζήτηση για την κρατική παρέμβαση είναι πιο έντονη από ποτέ εξαιτίας των εξελίξεων στο οικονομικό επίπεδο (απελευθέρωση των αγορών, ευρωπαϊκή ενοποίηση και παγκοσμιοποίηση) αλλά και στο κοινωνικό επίπεδο (διατήρηση της φτώχειας σε υψηλά επίπεδα, ανεργία, διόγκωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, κοινωνικός αποκλεισμός).

Η συζήτηση για την αναγκαιότητα ή όχι της κρατικής παρέμβασης εντοπίζεται κυρίως ως προς τις επιπτώσεις αυτής της παρέμβασης στην οικονομική ανάπτυξη και απασχόληση. Ταυτόχρονα θέτονται και ζητήματα παραγωγικότητας, αποδοτικότητας αλλά και ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών από τον δημόσιο τομέα. Συνήθως γίνεται σύγκριση ανάμεσα στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών από τον δημόσιο τομέα (π.χ. δημόσιες επιχειρήσεις, δημόσια σχολεία, δημόσια νοσοκομεία κλπ) και στην άσκηση πολιτικής από το κράτος. Η άσκηση πολιτικής από το κράτος, είτε αυτή είναι η δημοσιονομική πολιτική, είτε η νομισματική πολιτική, συνιστά κρατική παρέμβαση. Δεδομένου ότι σήμερα η νομισματική πολιτική στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν ασκείται από το κράτος, αλλά από την κεντρική Τράπεζα της κάθε χώρας, η κρατική παρέμβαση εστιάζεται κυρίως στην άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής. Αγνοείται σε σημαντικό βαθμό η παρέμβαση που ασκεί το κράτος σε νομοθετικό επίπεδο, για παράδειγμα η νομοθεσία που ενισχύει τον ανταγωνισμό, η οποία είναι εξίσου σημαντική στην οικονομία της χώρας.

Τα τελευταία χρόνια είναι αρκετά έντονη η συζήτηση για την κρατική παρέμβαση στο λεγόμενο κοινωνικό τομέα, δηλαδή στο χώρο της υγείας, της παιδείας, της ασφάλισης, της κοινωνικής προστασίας ευρύτερα. Στα πλαίσια της γενικότερης αμφισβήτησης του ρόλου του κράτους στην οικονομία, αμφισβητείται και η αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης στο χώρο της κοινωνικής προστασίας. Για να είμαστε ακριβέστεροι, αυτό που επιζητείται είναι ο

δραστικός περιορισμός της κρατικής παρέμβασης ως προς την παραγωγή των εν λόγω αγαθών και υπηρεσιών και η ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα σε αυτό τον χώρο. Η παρουσία του ιδιωτικού τομέα στο χώρο της υγείας, στο συνταξιοδοτικό σύστημα, στο χώρο της απασχόλησης και στο χώρο της παιδείας είναι ολοένα εντονότερη.

Σήμερα σε αρκετές περιπτώσεις το κράτος επιλέγει να συνεργαστεί με τον ιδιωτικό τομέα στην παραγωγή συγκεκριμένων αγαθών και υπηρεσιών. Για παράδειγμα είναι η κατασκευή ορισμένων δημοσίων έργων, η οποία πραγματοποιείται μέσα από την συνεργασία / σύμπραξη του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα. Στο χώρο της Υγείας ιδιωτικά διαγνωστικά κέντρα συνάπτουν συμφωνίες συνεργασίας με δημόσια νοσοκομεία ή και με δημόσιους ασφαλιστικούς φορείς.

Η μορφή της κρατικής παρέμβασης, αλλά και η σχέση ανάμεσα στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα δεν παραμένει διαχρονικά η ίδια, αλλά μεταβάλλεται. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε όχι μόνο το γιατί το κράτος παρεμβαίνει αλλά και με ποιο τρόπο παρεμβαίνει και πως διαμορφώνονται οι σχέσεις ανάμεσα στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα μετά από την κρατική παρέμβαση.

Στα πλαίσια αυτού κειμένου θα προσδιορίσουμε την έννοια της κρατικής παρέμβασης, θα εξηγήσουμε τους λόγους της κρατικής παρέμβασης και τι επιδιώκεται, θα παρουσιάσουμε το πώς η οικονομική θεωρία αναλύει την έννοια της κρατικής παρέμβασης και των επιπτώσεών της στην οικονομική ανάπτυξη και θα επικεντρωθούμε ως προς τη σύγχρονη μορφή κρατικής παρέμβασης σήμερα.

Έχοντας ολοκληρώσει τη μελέτη αυτού του κεφαλαίου πρέπει να είστε σε θέση να γνωρίζετε :

- τι πρεσβεύει η κλασική θεωρία για την αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης
- ποια είναι η νεοκλασική αντίληψη για το κράτος
- ποια είναι η κεϋνσιανή και η μαρξιστική αντίληψη για το κράτος
- για ποιο λόγο αυξάνονται οι δημόσιες δαπάνες
- ποιες είναι οι οικονομικές και μη οικονομικές θεωρίες που εξηγούν γιατί αυξάνονται οι δημόσιες δαπάνες
- ποιος είναι ο ρόλος του κράτους στην παραγωγική και αναπαραγωγική διαδικασία
- ποιος είναι ο νέος τρόπος παρέμβασης του κράτους στη διανομή του εισοδήματος

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

2.1. Η ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Οι διάφορες σχολές οικονομικής σκέψης αντιλαμβάνονται με διαφορετικό τρόπο τον ρόλο του κράτους στην οικονομία και στην κοινωνία. Από τους κλασικούς οικονομολόγους (Smith, Ricardo κ.α) μέχρι τους σύγχρονους οικονομολόγους, ο προσδιορισμός του ρόλου του κράτους στην οικονομία ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Πολλοί υποστηρίζουν ότι ο Adam Smith, που θεωρείται ως ένας από τους θεμελιωτές της σύγχρονης οικονομικής επιστήμης, ήταν εναντίον του κράτους και ένθερμος οπαδός της αγοράς και της θεωρίας περί αοράτου χειρός (Stiglitz 1992). Ορισμένοι υπέρμαχοι της νεοκλασικής θεωρίας υποστηρίζουν ότι η θέση τους για το κράτος, ή καλλίτερα για τον περιορισμό του ρόλου του κράτους απορρέει από τη θέση του Adam Smith για τη σχέση κράτους και αγοράς. Η άποψη αυτή έχει δεχτεί κριτική, τόσο στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης κατεύθυνσης, όσο και έξω από αυτό¹. Η παρέμβαση του κράτους αποτελεί την προϋπόθεση για την απρόσκοπτη λειτουργία της αγοράς. Σύμφωνα με τον Adam Smith ο ρόλος του κράτους είναι κυρίως πολιτικός παρέχοντας αφενός μεν στους πολίτες και στην κοινωνία την απαραίτητη προστασία από εξωτερικούς ή εσωτερικούς εχθρούς, αφετέρου δε ορισμένα αγαθά και υπηρεσίες τα οποία η αγορά δεν θα ενδιαφερόταν ποτέ να προσφέρει (Clarke 1988). Στα ίδια συμπεράσματα καταλήγουν και οι Δρακόπουλος και Καραγιάννης (2003 : 90) όταν και αυτοί αναφερόμενοι στο κλασικό έργο του Smith² υποστηρίζουν ότι ήταν υπέρμαχος της ελεύθερης οικονομικής δράσης των ατόμων και ότι το κράτος να παρεμβαίνει στην οικονομία για την παροχή υπηρεσιών στην άμυνα, στη δικαιοσύνη και σε ορισμένα δημόσια έργα που οι ιδιώτες δεν θέλουν να τα παρέχουν. Παρόμοια είναι και η άποψη του Δαλαμάγκα (2003 : 30) όταν αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Smith οι περιπτώσεις που δικαιολογούν την κρατική παρέμβαση είναι : η εθνική άμυνα, η έννομη τάξη – δικαιοσύνη και η εκτέλεση έργων υποδομής και λειτουργία φορέων άσκησης της εκτελεστικής εξουσίας (Δημόσια Διοίκηση). Ως εκ τούτου η υποστήριξη από ορισμένους νεοφιλελεύθερους ότι σύμφωνα με τον Smith ο ρόλος του κράτους είναι ασήμαντος δεν ευσταθεί.

¹ Σχετικά με την ανάλυση της σχέσης αγοράς και κράτους στον Adam Smith βλ. Δρόσος (1994). Σ' ότι αφορά τις «εσωτερικές αμφισβητήσεις» της νεοφιλελεύθερης αντίληψης βλ. Ιωαννίδης (1993) και Αγγελίδης (1993)

² πρόκειται για το έργο του *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*

Βέβαια άλλοι κλασικοί οικονομολόγοι όπως John Stuart Mill και Nassau Senior προχώρησαν πέρα από τις απόψεις του Smith αναφορικά με τον ρόλο του κράτους και υποστήριξαν ακόμη περισσότερο την ανάγκη μεγαλύτερης φιλελευθεροποίησης της οικονομίας και υπερασπίστηκαν τη θεωρία του laissez faire (Δαλαμάγκας 2003). Ο Mill είναι γενικά προσηλωμένος στο δόγμα του ελεύθερου ανταγωνισμού (Ρέππας 2002 : 259) αν και σε ορισμένες περιπτώσεις, π.χ. στην εκπαίδευση, στην ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας και στην βοήθεια των φτωχών, αποδεχόταν την κρατική παρέμβαση στην οικονομία (Screranti και Zamagni 2002 : 146).

Από τους κλασικούς ο Μαρξ είχε μία διαφορετική αντίληψη για το ρόλο του κράτους. Ο Μαρξ δεν είχε διατυπώσει μία ολοκληρωμένη θεωρία περί κράτους. Όπως υποστηρίζει ο Rosanvallon (1981) είχε αναπτύξει δύο θέσει για το κράτος οι οποίες δεν είχαν μεταξύ τους συνοχή. Η πρώτη αφορά το πολιτικό κράτος, όπως αυτή αναπτύσσεται στο έργο του «Η 18 Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Μποναπάρτη». Θεωρεί το κράτος ως μία γραφειοκρατική και στρατιωτική οργάνωση, ως ένα παρασιτικό σώμα το οποίο δεν διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στην παραγωγή ή στην αναπαραγωγή (Jessop 1990). Στο έργο του «Κριτική του προγράμματος Γκότα», η άποψη του Μαρξ για το κράτος είναι παραπλήσια με την άποψη του Lassale, θεωρώντας ότι το κράτος πρέπει να συνδράμει στην «κοινωνική υπόθεση». Σε μία κοινωνία στην οποία θα επικρατούσαν ισότιμες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, δεν θα υπήρχε ανάγκη από ένα μηχανισμό, το κράτος, αναδιανομής των εισοδημάτων.

Η οικονομική προσέγγιση του Μαρξ για το κράτος, όπως αυτή αναπτύσσεται στον «Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία» και στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», είναι ότι αυτό αποτελεί όργανο στα χέρια της άρχουσας τάξης για να επιβάλλει και να προστατεύσει τα συμφέροντά της. Η ανάλυση του κράτους στο «Κεφάλαιο» μπορεί να θεωρηθεί ως οριακή.

Ο Μαρξ θεωρεί ότι ανάμεσα στο κράτος και την οικονομία αναπτύσσεται μία πολύ στενή σχέση. Η οικονομία αποτελεί τη βάση και το κράτος το εποικοδόμημα (Μαρξ 1956). Όταν μεταβάλλεται η οικονομική βάση ανατρέπεται ολιγότερο ή περισσότερο, γρήγορα ή αργά όλο το εποικοδόμημα.

Παράλληλα με τη σκέψη του Μαρξ, ο Engels θεωρεί ότι το κράτος είναι ένας ιστορικός θεσμός, που καθιερώνεται από τη στιγμή που στις κοινωνίες εμφανίζεται η οικονομική εκμετάλλευση μίας τάξης από την άλλη. Το κράτος έχει ως σκοπό να εγκαθιδρύσει το γενικό συμφέρον, είτε χρησιμοποιώντας τους ιδεολογικούς, είτε τους κατασταλτικούς μηχανισμούς. Το κράτος δρα ως συλλογικός ιδεατός καπιταλιστής (Engels 1945). Η θεώρηση του κράτους ως συλλογικού ιδεατού καπιταλιστή έρχεται σε αντίθεση με την θεωρία που ανέπτυξε ο Lenin. Σύμφωνα με αυτή την θεωρία το κράτος, ως σύνολο θεσμών από τους οποίους πηγάζει η

εξουσία, έχει ως κύριο σκοπό να διακανονίζει την ταξική πάλη ανάμεσα στις ανταγωνιστικές ομάδες, χωρίς να υπονομεύεται η κυριαρχία της άρχουσας τάξης και οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής (Lenin 1975).

Η σκέψη του Lenin, η οποία σημαδεύτηκε από την επικράτηση της ρωσικής επανάστασης του 1917 και η ανοικοδόμηση του “σοσιαλισμού” σε μία μόνο χώρα, ήταν η θεωρητική πηγή έμπνευσης των ανά τη γη κομμουνιστικών κομμάτων και του θεωρητικού ρεύματος του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού. Η θεωρία αυτή επισκίασε επί δεκαετίες το σύνολο των μαρξιστικών αντιλήψεων περί κράτους.

2.2. Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Η νεοκλασική αντίληψη για την έννοια και το ρόλο του κράτους στην οικονομία διαφέρει από περίοδο σε περίοδο. Σύμφωνα με τον Καράγιωργα (1979 : 19) οι απόψεις σχετικά με τις οικονομικές λειτουργίες του κράτους στους σύγχρονους κεφαλαιοκρατικούς σχηματισμούς είναι διαφορετικές στην περίοδο 1870 – 1920, απ’ ότι στην περίοδο μετά το 1930. Η πρώτη γενιά των νεοκλασικών (1870-1920) υποστήριζε ότι η μεγιστοποίηση της οικονομικής ευημερίας μπορεί να επιτευχθεί στα πλαίσια μιας τελείως ανταγωνιστικής αγοράς, αρκεί να μην επεμβαίνει το κράτος. Η άποψη των νεοκλασικών που διαμορφώνεται μετά το 1930 υποστηρίζει ότι η μεγιστοποίηση της οικονομικής ευημερίας είναι εφικτή μόνο αν το κράτος παρεμβαίνει στην αγορά για να διορθώσει τις ατέλειές της και να αναπληρώσει τις αδυναμίες της.

Για να κατανοήσουμε την νεοκλασική αντίληψη για το κράτος θα πρέπει να εξετάσουμε τέσσερις διαφορετικές περιόδους : α) την περίοδο πριν από την κρίση του 1929 – 30, β) την περίοδο 1930 – μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του ’70, γ) την περίοδο από τα μέσα της δεκαετίας του ’70 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του ’90 και δ) η περίοδος μετά τις αρχές της δεκαετίας του ’90.

Το χαρακτηριστικό της πρώτης περιόδου είναι η πλήρης φιλελευθεροποίηση της οικονομίας. Η αγορά διαδραματίζει τον κύριο ρυθμιστικό παράγοντα την περίοδο αυτή, παρέχοντας λύσεις στον τρόπο επιλογής και παραγωγής αυτών των αγαθών, όσο και στον τρόπο διανομής αυτών των αγαθών. Η νεοκλασική αντίληψη θεωρεί ότι η αγορά μπορεί να επιτύχει την άριστη κατανομή των διαθέσιμων μέσων παραγωγής, την άριστη ή κοινωνικά επιθυμητή διανομή, την πλήρη απασχόληση και νομισματική σταθερότητα και τον κοινωνικά επιθυμητό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης. Προϋπόθεση για την επίτευξη όλων αυτών των επιδιωκόμενων σκοπών είναι η ύπαρξη του τέλειου ανταγωνισμού. Οι υποθέσεις του τέλειου

ανταγωνισμού αφορούν το θεσμικό πλαίσιο, τον αριθμό των καταναλωτών και παραγωγών, την ορθολογική συμπεριφορά τους, την μεγιστοποίηση της ευημερίας τους, την τέλεια πληροφόρηση³ κ.α. Ως εκ τούτου, παρέμβαση οποιασδήποτε ξένης δύναμης στη λειτουργία της ανταγωνιστικής αγοράς, παρέμβαση που θα επηρέαζε ή θα περιοριζε την ελεύθερη δράση των επιχειρηματιών ή και την ελεύθερη επιλογή των καταναλωτών θα είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση από την άριστη κατανομή των μέσων παραγωγής, την οικονομική σταθερότητα και την επιθυμητή ανάπτυξη, με συνέπεια τη μείωση της κοινωνικής ευημερίας. Ως τέτοια εξωγενής δύναμη θεωρείται το κράτος, το οποίο σύμφωνα με την νεοκλασική αντίληψη θα πρέπει να παραμείνει σχετικά ουδέτερο ως προς την οικονομία γιατί έτσι θα εξυπηρετούσε καλλίτερα τα συμφέροντα της κοινωνίας.

Όμως, η οικονομική κρίση του 1929-30 έδειξε με σαφή τρόπο ότι το μοντέλο του τέλειου ανταγωνισμού ήταν ένα ιδεατό μοντέλο καθόσον αρκετές από τις προϋποθέσεις του δεν ίσχυαν. Η παντελής έλλειψη παρεμβατικής δράσης του κράτους την περίοδο του οικονομικού κράχ θεωρήθηκε από ορισμένους οικονομολόγους ότι παρέτεινε την διάρκεια της κρίσης του 29-30. Κατά συνέπεια, η έλλειψη βασικών χαρακτηριστικών του τέλειου ανταγωνισμού οδηγεί την νεώτερη γενιά των νεοκλασικών στην επανεξέταση του ρόλου του κράτους. Θεωρούν ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου ο μηχανισμός των τιμών δεν κατορθώνει να πετύχει αριστοποίηση σύμφωνα με το κριτήριο του Pareto, είτε στη σφαίρα της κατανάλωσης, είτε στη σφαίρα της παραγωγής, είτε σ' ολόκληρο το οικονομικό σύστημα (Buchanan 1976). Ως εκ τούτου οι επιδιωκόμενοι στόχοι της παρέμβασης του κράτους, σύμφωνα με αυτή τη γενιά των νεοκλασικών, είναι :

- α. ο εφοδιασμός της οικονομίας με δημόσια αγαθά στις επιθυμητές ποσότητες.
- β. ο εφοδιασμός της οικονομίας με αγαθά και υπηρεσίες κοινής ωφέλειας στις επιθυμητές ποσότητες.
- γ. η επέκταση των δραστηριοτήτων που δημιουργούν εξωτερικές οικονομίες και ο περιορισμός των εξωτερικών επιβαρύνσεων.
- δ. οι φραγμοί και οι έλεγχοι στα μονοπώλια
- ε. η αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου στην αναγκαία έκταση για την πραγματοποίηση της άριστης ή της κοινωνικά επιθυμητής διανομής.
- στ. η σταθεροποίηση της οικονομίας και συγκεκριμένα η αντιμετώπιση της ύφεσης και η καταπολέμηση του πληθωρισμού.

³ αναφορικά με τις υποθέσεις του τέλειου ανταγωνισμού βλ. Καράγιωργας (1981) και Guertien (1991)

ζ. η ανακατανομή των μέσων παραγωγής στην έκταση που απαιτεί η πραγματοποίηση της κοινωνικά επιθυμητής οικονομικής ανάπτυξης (Καράγιωργας 1981).

Η οικονομική κρίση η οποία πλήττει τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και όχι μόνο αυτές, στα μέσα της δεκαετίας του '70, χώρες όπου είχε αναπτυχθεί το κράτος-πρόνοιας, αρχίζει και πλήττει την νομιμοποίηση της παρέμβασης του κράτους στην οικονομία. Δύο είναι οι κύριες αιτίες : αφενός μεν η αδυναμία να χρηματοδοτηθεί το υψηλό ποσοστό δημοσίων δαπανών εξαιτίας των χαμηλών ρυθμών οικονομικής ανάπτυξη και αφετέρου η αναζήτηση νέου τρόπου οργάνωσης της κοινωνίας ο οποίος δομείται σχεδόν αποκλειστικά στη βάση του ιδιωτικού - ατομικού.

Κατά την συνέπεια, η οικονομική κρίση της δεκαετίας του '70 αναδεικνύει την τρίτη γενιά των νεοκλασικών αναφορικά με την θέση τους ως προς το ρόλο του κράτους στην οικονομία.

Η τρίτη γενιά των νεοκλασικών αναφορικά με την άποψη της για το ρόλο του κράτους στην οικονομία και στην κοινωνία διαμορφώνεται με την οικονομική κρίση στη δεκαετία του '70. Η κρίση στο φορντικό μοντέλο ανάπτυξης, η μείωση της παραγωγικότητας και οι χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης επέδρασαν καταλυτικά δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την αμφισβήτηση της κρατικής παρέμβασης. Η αμφισβήτηση της νομιμοποίησης της ύπαρξης του κράτους-πρόνοιας είναι διπλή. Τόσο η αριστερή κεϋνσιανή προσέγγιση όσο και η μαρξιστική κριτική για το κράτος-πρόνοιας εστιάζονται κυρίως στην αποτυχία του κράτους-πρόνοιας να εκπληρώσει του στόχους που το ίδιο είχε θέσει. Δηλαδή την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η νεοκλασική κριτική την περίοδο αυτή εντοπίζεται σε δύο κύρια σημεία : α. το δημοσιονομικό πρόβλημα και οι επιπτώσεις του και β. η αποτελεσματικότητα των δημοσίων δαπανών. Παρόλο, που το δημοσιονομικό πρόβλημα είναι ιδιαίτερα έντονο, καθόσον θα πρέπει να χρηματοδοτηθεί ένα υψηλό ποσοστό δημοσίων δαπανών από έναν αισθητά μειωμένο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης, εντούτοις το κύριο σημείο, κατά την άποψή μας, στην νεοκλασική θεωρία είναι η αποτελεσματικότητα των δημοσίων δαπανών. Η έννοια της αποτελεσματικότητας, όπως αυτή τίθεται από την νεοκλασική θεωρία, απευθύνεται κατά κύριο λόγο στο εάν και κατά πόσο το δημόσιο και γενικά το κράτος νομιμοποιείται να παρεμβαίνει στην οικονομία ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες, π.χ δημόσια αγαθά, εξωτερικές οικονομίες κ.α, όπου παραδοσιακά παρενέβαινε. Ενδεικτικά αναφέρεται η θεωρία για τις εσωτερικές οικονομίες (Wolf 1979). Σύμφωνα με τους Hicks και Scitovsky η αγορά σε οποιαδήποτε περίπτωση μπορεί να φέρει το καλλίτερο δυνατό αποτέλεσμα τόσο από πλευράς ικανότητας όσο και από πλευράς δικαιοσύνης (Rosanvallon 1981). Κατά συνέπεια η νεοκλασική θεωρία

αμφισβητώντας ενεργά την παρέμβαση του κράτους όπως αυτή διαμορφώθηκε την περίοδο ανάπτυξης του κράτους-πρόνοιας οριοθετεί ένα καινούργιο μοντέλο οργάνωσης της κοινωνίας το οποίο θα βασίζεται αποκλειστικά στο ατομικό-ιδιωτικό και στις δυνάμεις της αγοράς. Η κοινωνία συγκροτείται στη βάση των ατομικών ενδιαφερόντων. Τα άτομα κοινωνικοποιούνται μέσα από τους μηχανισμούς της αγοράς. Κατά συνέπεια το κράτος θα πρέπει να αποσυρθεί από την οικονομία αφήνοντας την αγορά να είναι ο κυρίαρχος ρυθμιστικός παράγοντας. Θα πρέπει όμως να διευκρινιστεί ότι το κράτος θεωρείται είτε ως ξεχωριστό πολιτικό υποκείμενο είτε ως ξεχωριστό οικονομικό υποκείμενο. Δεν υπάρχει καμιά σχέση ανάμεσα στο πολιτικό και στο οικονομικό κράτος. Σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, το οικονομικό κράτος θα πρέπει να αποσυρθεί⁴, ενώ το πολιτικό κράτος παραμένει και ισχυροποιείται. Η δεύτερη γενιά των νεοκλασικών υποστήριξαν την ύπαρξη ενός ελάχιστου κράτους (στις περιπτώσεις εκείνες που η αγορά δεν μπορεί να λειτουργήσει) επειδή θεωρήθηκε ότι ο κύριος παράγων της διάρκειας της κρίσης του '29-30 ήταν η αδυναμία της αγοράς να λειτουργήσει και η ταυτόχρονη απουσία κρατικής παρέμβασης. Αντιθέτως, η σύγχρονη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση ζητάει τον δραστικό περιορισμό του κράτους επειδή θεώρησε ότι ο κύριος παράγων της κρίσης στην δεκαετία του '70 ήταν η αδυναμία της αγοράς να λειτουργήσει εξαιτίας της έντονης και ασφυχτικής κρατικής παρέμβασης.

Το ερώτημα το οποίο τίθεται αναφορικά με την νεοκλασική άποψη για το κράτος είναι εάν και κατά πόσο η σύγχρονη νεοκλασική προσέγγιση αποτελεί στροφή προς την πριν το 1930 άποψη τους ή αποτελεί μία καινούργια θεωρία. Η επικράτηση της νεοκλασικής θεωρίας και ειδικότερα του μονεταρισμού έναντι του κεϋνσιανισμού σημαίνει μία θεμελιακή αναδιάρθρωση των σχέσεων ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία, την μορφή του κράτους και των ταξικών σχέσεων (Clarke 1988) και της σχέσης ανάμεσα στο οικονομικό και στο μη οικονομικό. Κάτω από αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να αναλυθεί ο ρόλος του κράτους και η σχέση του με την αγορά. Ο ρόλος του κράτους καθορίζεται αλλά και καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τις συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιείται η συσσώρευση του κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι σύγχρονη νεοκλασική αντίληψη για το ρόλο του κράτους αποτελεί επιστροφή στη παρελθούσα άποψη, αλλά ούτε και είναι μία νέα θεωρία. Και αυτό διότι, θεωρώντας η νεοκλασική θεωρία το κράτος ως ένα ουδέτερο μηχανισμό, αγνοεί τον ιδιαίτερο ρόλο του στην εκάστοτε χρονική περίοδο.

⁴ Για τους μονεταριστές οικονομολόγους, ο ρόλος του κράτους είναι η υποβοήθηση της συσσώρευσης του κεφαλαίου μέσα από την συγκράτηση της προσφοράς χρήματος (Clarke 1988)

2.3. Η ΚΕΥΝΣΙΑΝΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Η κεϋνσιανή θεωρία υποστηρίζει την ενεργό παρέμβαση του κράτους στην οικονομία μέσω των δημοσίων δαπανών για την αποφυγή της οικονομικής κρίσης, ή για την υποβοήθηση της οικονομίας να εξέλθει από την κρίση και την προώθηση της πλήρους απασχόλησης και της δικαιότερης διανομής του εισοδήματος. Η κεϋνσιανή θεωρία δεν διατυπώνει ακριβώς μία θεωρία περί κράτους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι περισσότερο αναπτύσσει μία θεωρία των δημοσίων δαπανών και μέσα από αυτή τη θεωρία βλέπει και αναλύει το ρόλο του κράτους. Θεωρεί το κράτος, όπως και η νεοκλασική θεωρία, ως εξωτερικό υποκείμενο ως προς την κοινωνία στην οποία επεμβαίνει μέσω των δημοσίων δαπανών για τη προώθηση των στόχων του. Η κύρια διαφορά ανάμεσα στην κεϋνσιανή και νεοκλασική αντίληψη για τον ρόλο της κρατικής παρέμβασης εντοπίζεται κυρίως στην αναγκαιότητα της ύπαρξης των δημοσίων δαπανών. Η αδυναμία της αγοράς να προωθήσει ορισμένους στόχους, όπως πλήρης απασχόληση, δικαιότερη αναδιανομή του εισοδήματος, τόνωση της συνολικής ζήτησης αποτελεί σύμφωνα με την κεϋνσιανή αντίληψη τον λόγο για την κρατική παρέμβαση. Η κεϋνσιανή θεωρία ασχολείται αποκλειστικά με τις επιδράσεις των κρατικών δαπανών στη συνολική ζήτηση, στην απασχόληση και στο εθνικό εισόδημα. Δηλαδή ασχολείται με τις λειτουργίες των δημοσίων δαπανών στην διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Οι λειτουργίες των κρατικών δαπανών στη διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου της, είναι όμως όταν δεν της είναι τελείως άγνωστες -πράγμα που συμβαίνει κατά κανόνα- παντελώς αδιάφορες και δεν τους αποδίδει ιδιαίτερη σημασία (Σταμάτης 1984). Η ταξινόμηση των δημοσίων δαπανών, από την νεοκλασική θεωρία αλλά και από την κεϋνσιανή, σε δαπάνες του δημοσίου για αγαθά και υπηρεσίες και σε δαπάνες για μεταβιβαστικές πληρωμές δείχνει ότι αυτό που ενδιαφέρει την επικρατούσα οικονομική θεωρία είναι ο ρόλος των δημοσίων δαπανών στη φάση της κυκλοφορίας του κεφαλαίου και όχι στη φάση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Σε ότι αφορά τις δημόσιες δαπάνες για αγαθά και υπηρεσίες, τις διακρίνουμε σε δαπάνες για δημόσια κατανάλωση και δαπάνες για δημόσια επένδυση. Οι δαπάνες του δημοσίου για μεταβιβαστικές πληρωμές υποδιαιρούνται συνήθως σε τρέχουσες ή μεταβιβάσεις εισοδήματος και σε μεταβιβάσεις κεφαλαίου.

Βέβαια οι δαπάνες που αφορούν την δημόσια κατανάλωση διαδραματίζουν διαφορετικό ρόλο από αυτές για δημόσια επένδυση. Είναι αυτονόητο ότι η μεταβολή των δαπανών για δημόσιες επενδύσεις επηρεάζουν και τη φάση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και όχι μόνο τη σφαίρα της κυκλοφορίας.

Η σχέση κράτους και αγοράς είναι σύμφωνα με την κεϋνσιανή θεωρία σχέσης συμπληρωματικότητας και σε ορισμένες περιπτώσεις σχέση υποκατάστασης. Ο ρόλος του

κράτους είναι έντονα ρυθμιστικός εξασφαλίζοντας τις προϋποθέσεις για την ομαλή αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Η αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας του κεϋνσιανού κράτους εκδηλώνεται την περίοδο εκείνη που οι μηχανισμοί του δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την συνέχιση της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Η αμφισβήτηση του κεϋνσιανού κράτους από τους νεοφιλελεύθερους δεν σήμαινε κατ' ανάγκη και την μείωση των δημοσίων δαπανών και του δημόσιου χρέους. Όπως ήδη έχει αναφερθεί το ποσοστό τόσο των δημοσίων δαπανών, όσο και του δημόσιου χρέους ως προς το ΑΕΠ αυξανόταν και κατά την περίοδο της κρίσης του κεϋνσιανού κράτους στις περισσότερες οικονομικά προηγμένες χώρες. Αυτό που στην ουσία αμφισβητείται από τους νεοκλασικούς είναι η νομιμοποίηση της κεϋνσιανής κρατικής παρέμβασης όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τις δημόσιες δαπάνες, υιοθετώντας μία ιεράρχηση των δημοσίων δαπανών αναφορικά με τις κοινωνικές ανάγκες (Brunhoff de 1986).

2.4. Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Αντίθετα απ' ότι η νεοκλασική και η κεϋνσιανή προσέγγιση, η μαρξιστική θεωρία αναλύει το κράτος ως εσωτερικό στοιχείο της ανάπτυξης της καπιταλιστικής διαδικασίας και όχι ως εξωτερικό υποκείμενο ως προς την κοινωνία. Η θεώρηση αυτή μας επιτρέπει να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε τόσο την καπιταλιστική εκμετάλλευση, όσο και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στη συσσώρευση του κεφαλαίου και στην αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ένα εξίσου σημαντικό στοιχείο στη μαρξιστική προσέγγιση είναι η έννοια της αναπαραγωγής και ο ρόλος του κράτους σε αυτή τη διαδικασία (Foley 1978).

Η μαρξιστική θεώρηση για το κράτος συνίσταται σε δύο κύρια ρεύματα. Στην «παραδοσιακή» μαρξιστική θεώρηση (περιλαμβανομένης και της μαρξικής προσέγγισης) και στη σύγχρονη μαρξιστική προσέγγιση, όπως αυτή ουσιαστικά θεμελιώνεται με τον Νίκο Πουλαντζά. Οι δύο αυτές μαρξιστικές προσεγγίσεις διαφέρουν ως προς την ανάλυση της σχέσης οικονομίας – κράτους και της σχέσης κράτους και κοινωνίας γενικότερα.

Σύμφωνα με τον Rosanvallon (1981) ο Μάρξ δεν είχε διατυπώσει μία ολοκληρωμένη θεωρία περί κράτους. Συγκεκριμένα αναπτύσσει δύο θέσεις για το κράτος οι οποίες δεν έχουν μεταξύ τους συνοχή. Η πρώτη θέση του αφορά το πολιτικό κράτος, όπως αυτή αναπτύσσεται στο έργο του «Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Μποναπάρτη». Θεωρεί το κράτος ως μία γραφειοκρατική και στρατιωτική οργάνωση, ως ένα παρασιτικό σώμα το οποίο δεν διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στην παραγωγή ή στην αναπαραγωγή (Jessop 1990). Στο έργο

του «Κριτική του προγράμματος της Γκότα» η άποψη του Μάρξ για το κράτος είναι παραπλήσια με την άποψη του Lassale, θεωρώντας ότι το κράτος πρέπει να συνδράμει στην «κοινωνική υπόθεση». Σε μια δε κοινωνία στην οποία θα επικρατούν ισότιμες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, δεν θα υπάρχει ανάγκη από ένα μηχανισμό, το κράτος, αναδιανομής εισοδημάτων.

Η οικονομική προσέγγιση του Μαρξ για το κράτος, όπως αυτή αναπτύσσεται στα έργα «Εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία» και στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», είναι ότι αυτό αποτελεί όργανο στα χέρια της άρχουσας τάξης για να επιβάλλει και να προστατεύσει τα συμφέροντά της. Η ανάλυση του κράτους στο «Κεφάλαιο» μπορεί να θεωρηθεί ως οριακή.

Η θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (Boccard 1973) υποστηρίζοντας ότι το κράτος είναι ένα εργαλείο στα χέρια του μονοπωλιακού κεφαλαίου και ότι σκοπός του είναι να δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες για τη συνεχή συσσώρευση προς όφελος της μονοπωλιακής αστικής τάξης, καταλήγει να είναι μία μηχανιστική και εργαλειακή αντίληψη (Negri 1977). Υπάρχει ταύτιση του κράτους με το μονοπωλιακό κεφάλαιο και πιο συγκεκριμένα, υποταγή του κράτους στο μονοπωλιακό κεφάλαιο. Συγχέεται έτσι το κράτος με τον κρατικό μηχανισμό και ειδικά με την ομάδα της αστικής τάξης η οποία ελέγχει τον κρατικό μηχανισμό. Το κράτος δεν διαθέτει καμία αυτονομία απέναντι στο κεφάλαιο. Βασικό αρνητικό σημείο της θεωρίας του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού είναι ότι αδυνατεί να συλλάβει και να ερμηνεύσει τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία, το κράτος και το κεφάλαιο. Η θεωρία αυτή θεωρεί ότι η μόνη λειτουργία του κράτους είναι η δημιουργία των συνθηκών για την αναπαραγωγή της μονοπωλιακής μερίδας της αστικής τάξης.

Την πραγματική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο κράτος και στο κεφάλαιο, στο κράτος και στις κοινωνικές ομάδες, καθώς και τον ιδιαίτερο ρόλο του κράτους στη διαδικασία της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνίας, αντιλαμβάνεται πρώτος ο Νίκος Πουλιαντζάς (1968). Το καινούριο στοιχείο που εισήγαγε ήταν η σχετική αυτονομία του κράτους απέναντι στις μερίδες της αστικής τάξης. Η σχέση του κράτους με τις παραγωγικές τάξεις είναι μια σχέση με τις κοινωνικές τάξεις και την πάλη των τάξεων (Poulantzas 1978). Το καπιταλιστικό κράτος δεν πρέπει να θεωρείται ως ενύπαρκτη οντότητα, αλλά όπως συμβαίνει και με το κεφάλαιο, ως μία σχέση, μία υλική συμπύκνωση ακριβέστερα ενός συσχετισμού δυνάμεων, ανάμεσα σε τάξεις και ταξικές μερίδες, με τον ιδιαίτερο τρόπο που αυτές εκφράζονται (σχετικός διαχωρισμός κράτους και οικονομίας που γεννά τους θεσμούς του καπιταλιστικού κράτους) μέσα στους κόλπους του κράτους (Πουλιαντζάς 1979). Η μορφή που λαμβάνει το κράτος και το ποιες λειτουργίες επιτελεί κάθε φορά, εξαρτάται από τα δομικά του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα στα οποία φτάνει.

Το σημαντικότερο που πρόσφερε η θεωρία του Πουλαντζά, πέρα από τις όποιες αδυναμίες της, είναι ότι το κράτος δεν θεωρείται πλέον όργανο στα χέρια της άρχουσας μονοπωλιακής τάξης, αλλά διαθέτει μία σχετική αυτονομία απέναντι στις τάξεις. Η σχετική αυτονομία του κράτους είναι απαραίτητη επειδή μόνο μια δύναμη «έξω» από την καπιταλιστική τάξη, η οποία είναι διαιρεμένη σε ανταγωνιστικές ομάδες μπορεί να εξασφαλίσει τα μακροχρόνια συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης.

Ο Gramsci (1971) υποστηρίζει ότι ο ρόλος του κράτους εστιάζεται στην οργάνωση της ιδεολογικής και πολιτικής ηγεμονίας της καπιταλιστικής τάξης στη βάση της οποίας επιτυγχάνεται η ενότητα της άρχουσας τάξης.

Η αντίληψη περί αυτονομίας του κράτους από το κεφάλαιο, αποτέλεσε τη βάση στην οποία στηρίχτηκαν οι ερευνητές της σχολής της επαγωγής⁵. Στόχος τους ήταν να διερευνήσουν τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος και γενικότερα ενδιαφερόντουσαν να δουν από πού απορρέει η μορφή του κράτους. Βασική τους υπόθεση ήταν ότι το κράτος ως θεσμός έξω από την κοινωνία και μη ταυτιζόμενο με το κεφάλαιο μπορούσε να επεμβαίνει και να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των παραγωγών και να συμβάλλει στην ομαλή αναπαραγωγή της ίδιας της φύσης και της ύπαρξης του κεφαλαίου. Σχετική διαφοροποίηση στην επικρατούσα αντίληψη αυτής της σχολής επιφέρει η άποψη του Hirsch (1978), σύμφωνα με τον οποίο σκοπός του κράτους δεν είναι η εγκαθίδρυση του γενικού συμφέροντος στην καπιταλιστική κοινωνία, αλλά η εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης, που είναι σχέση εκμετάλλευσης και καταπίεσης.

Παρόμοια είναι και η προσέγγιση του Offe (1984) υποστηρίζει ότι σκοπός του κράτους είναι ο εφοδιασμός των καπιταλιστικών μονάδων με υλικά μέσα απαραίτητα για την παραγωγή και τη συσσώρευση.

Την ίδια περίπου χρονική περίοδο ο O'Connor (1973) θεωρεί ότι το κράτος επιτελεί δύο βασικές λειτουργίες : τη συσσώρευση και τη νομιμοποίηση. Η λειτουργία της συσσώρευσης είναι η προσπάθεια του κράτους να δημιουργεί και να διατηρεί τις συνθήκες μέσα στις οποίες είναι δυνατή η συσσώρευση του κεφαλαίου. Η λειτουργία της νομιμοποίησης είναι η προσπάθεια του κράτους να δημιουργεί και να διατηρεί τις συνθήκες για κοινωνική αρμονία και γαλήνη. Οι δύο όμως αυτές λειτουργίες μπορεί να είναι αντικρουόμενες.

Στην κατεύθυνση αποφυγής του λειτουργισμού και ανάλυσης της έννοιας του κράτους, στηριζόμενοι στην σχέση εργασίας και κράτους συναντάμε, εκτός από τους

⁵ Σε αυτή τη σχολή ανήκουν οι Muller and Noyes, Altaver, Blanke, Jurgens and Kastandiek and Hirsch. Σχετικά με αυτή τη σχολή βλ. Holloway and Piccioto (1980)

προαναφερόμενους, και την Brunhoff (1976), η οποία υποστηρίζει την επέμβαση του κράτους, επειδή τόσο η εργατική δύναμη, όσο και η διαχείριση του νομίσματος, μπορούν να γίνουν μόνο από μία άλλη δύναμη που είναι το κράτος. Επίσης οι Lautier και Tortajada (1978), θεωρούν ότι το κράτος επεμβαίνει για να ελέγξει την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, η οποία συντελείται έξω από το χώρο του κεφαλαίου. Η Cartelier (1982) θεωρεί ότι το κράτος επεμβαίνει στην οικονομία για να εγκαθιδρύσει και να αναπαράγει το καθεστώς της εργατικής δύναμης (να αναπαράγει δηλαδή, τόσο τους εργαζόμενους και εργοδότες, όσο και την αναμεταξύ τους σχέση) και τον Drugman (1979) ο οποίος θεωρεί ότι το κράτος υπάρχει για να ελέγχει και να εξαναγκάζει το άτομο, αφού αναπαραχθεί και είναι έτοιμο προς εργασία, να εισέλθει στο καθεστώς της μισθωτής εργασίας.

Ένας επίσης αξιόλογος ερευνητής, της γαλλικής σχολής, είναι ο Salama (1979 και 1983) ο οποίος διατυπώνει την θεωρία του κράτους ως πραγματική αφαίρεση. Το σημαντικό στοιχείο στην προσέγγισή του είναι ότι θεωρώντας το κράτος ως μία πραγματική αφαίρεση, κάνει τον διαχωρισμό ανάμεσα στο κράτος και στην μορφή ύπαρξής του που είναι το πολιτικό καθεστώς, καθώς και στο ότι ο ρόλος του κράτους είναι διαφορετικός στις ανεπτυγμένες από ότι στις υποανάπτυκτες χώρες του τρίτου κόσμου.

Η θεωρία της αυτονομίας του πολιτικού καθεστώτος απέναντι στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και απέναντι στα πολιτικά καθεστώτα των άλλων χωρών, ερμηνεύει την αναπτυξιακή διαδικασία των χωρών του Τρίτου Κόσμου στη βάση των ενδογενών κυρίως παραγόντων και των άλλων εξωγενών παραγόντων. Η αντίληψη ότι το πολιτικό καθεστώς στις χώρες του Τρίτου Κόσμου επηρεάζεται από τα πολιτικά καθεστώτα των χωρών της Δύσης, αλλά δεν είναι “εργαλείο στα χέρια τους”, μας επιτρέπει να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε την συσσώρευση του κεφαλαίου στο εσωτερικό της χώρας ως συνάρτηση εξωγενών, αλλά και ενδογενών παραγόντων.

Το αρνητικό σημείο στην θεωρία του Salama είναι κατά πόσο το κράτος προκύπτει από το κεφάλαιο, όταν στις χώρες του Τρίτου Κόσμου έπρεπε να συγκροτήσει την τάξη των καπιταλιστών και να δημιουργήσει την πρώτη συσσώρευση του κεφαλαίου (Lautier, 1984a). Όμως, η παραπάνω θεωρία προσέφερε μία ικανοποιητική ερμηνεία του ρόλου του κράτους στην καπιταλιστική διαδικασία των χωρών του Τρίτου Κόσμου ξεφεύγοντας από τεχνοκρατικές και εργαλειακές αντιλήψεις.

Η θεώρηση του κράτους ως ενδογενές και όχι ως εξωγενές υποκείμενο ως προς την κοινωνία, όπως η νεοκλασική και η κεϋνσιανή θεωρία πρεσβεύουν, μας επιτρέπει να αναλύσουμε τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει το κράτος στη συσσώρευση του

κεφαλαίου, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την ανάπτυξη και την κρίση του κράτους-πρόνοιας και τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και την αγορά.

Τέλος η σχολή της “Ρύθμισης” στη Γαλλία⁶ προσπαθώντας να αποτελέσουν τον αντίπολο στη νεοφιλελεύθερη θεωρία αναλύουν το καπιταλιστικό σύστημα χρησιμοποιώντας ως μεθοδολογικό εργαλείο ανάλυσης την έννοια της “Ρύθμισης”, το “καθεστώς συσσώρευσης” και το “μοντέλο ανάπτυξης”. Θεωρούν το κράτος ως βασικό στοιχείο του τρόπου ρύθμισης του μοντέλου ανάπτυξης της κοινωνίας⁷. Στα βήματα της σχολής της “Ρύθμισης” βάδισαν και ο Hirsch ο οποίος αναδιατύπωσε της θεωρία του κράτους προσπαθώντας να ξεπεράσει την αδράνεια της συζήτησης περί της μεθοδικής παραγωγής του κράτους από τις μορφές του κεφαλαίου που αναπτύχθηκε στη Γερμανία τη δεκαετία του 70⁸. Η σχολή της “Ρύθμισης” προσπάθησε να αναλύσει την ανάπτυξη του καπιταλισμού που βρίσκεται σε κρίση, το μετασηματισμό της συνάρθρωσης της συσσώρευσης και των λειτουργιών του κράτους. Θεωρούσε ότι το κράτος αποτελεί συστατικό στοιχείο της ρύθμισης και ότι η ανάλυσή του θα έπρεπε να γίνει στα πλαίσια της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Η ανάπτυξη των μορφών και λειτουργιών του κράτους συλλαμβάνεται σε σχέση με το καθεστώς συσσώρευσης (Bonfeld 1987). Η θεωρία της αναδιατύπωσης προσπαθεί να εντάξει σύνθετα οικονομικά, πολιτικά και ιδεολογικά φαινόμενα σε μία ενοποιημένη δομή, που η ανάπτυξή της καθορίζεται από τους νόμους της καπιταλιστικής ανάπτυξης και την ταξική πάλη (Hirsch 1983). Οι μορφές ρύθμισης συμπυκνώνονται και ομογενοποιούνται εντός του κράτους και επίσης μέσα σε αυτό επιτυγχάνεται η λειτουργία τους.

Η μεθοδολογική ανάλυση της σχολής της “Ρύθμισης” της επιτρέπει να καταλάβει τις διάφορες μορφές κράτους επικεντρωνόμενη κυρίως στο κράτος-πρόνοιας το οποίο θεωρείται, από τη σχολή της “Ρύθμισης”, ως ένας από τους σημαντικότερους ρυθμιστικούς μηχανισμούς του φορντιστικού μοντέλου ανάπτυξης.

Η σχολή της “Ρύθμισης” προσέφερε μία σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη της μη νεοκλασικής οικονομικής σκέψης δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στους θεσμούς στη βάση των οποίων αναπαράγεται το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Το κράτος, και ειδικότερα το κράτος-πρόνοιας, ως ένα βαθμό διαδραμάτισε ρυθμιστικό ρόλο φροντίζοντας για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, της τάξης των εργαζομένων και των καπιταλιστών και της ίδιας της

⁶ Κυριότεροι εκπρόσωποι της σχολής αυτής ήταν οι Aglietta, Boyer, Lipietz, κ.α. Οι οικονομικές αναλύσεις του Aglietta τα τελευταία χρόνια δεν εντάσσονται στο μεθοδολογικό πλαίσιο ανάλυσης της σχολής της “Ρύθμισης”.

⁷ Σχετικά με τη σχολή της “Ρύθμισης” δές Aglietta (1974;1976), Aglietta and Brender (1984), Aglietta and Orlean (1982), Bertrand (1983), Boyer (1979; 1986α, β και γ), Boyer and Mistral (1978), Coriat (1978), Andre and Delorme (1983), Lipietz (1979; 1983; 1984; 1985)

⁸ Σχετικά με τη θεωρία περί συναγωγής του κράτους δές Holloway and Picciotto (1978) και Jessop (1982).

καπιταλιστικής σχέσης. Δεν μπορούμε όμως να ταυτίσουμε σε καμία περίπτωση το κράτος-πρόνοιας με το κεϋνσιανό “ρυθμιστικό” κράτος. Το κράτος-πρόνοιας, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, αποτελεί ένα συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας ο οποίος εμφανίστηκε στις αρχές του αιώνα και αμφισβητήθηκε έντονα στα μέσα της δεκαετίας του '70. Ρυθμιστικοί μηχανισμοί πάντοτε υπάρχουν, όμως η συγκεκριμένη μορφή του κράτους-πρόνοιας υπήρξε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή ως προϊόν ειδικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών μεταβολών.

3. ΓΙΑΤΙ ΑΥΞΑΝΟΝΤΑΙ ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ;

3.1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΥΞΗΣΗΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ

Οι δημόσιες δαπάνες αποτελούν έμπρακτη απόδειξη της κρατικής παρέμβασης και ως εκ τούτου η αύξηση των δημοσίων δαπανών αποτελεί ένδειξη αυξημένης κρατικής παρέμβασης. Αναφορικά με τους λόγους αύξησης των δημοσίων δαπανών έχουν διατυπωθεί αρκετές θέσεις. Μία από τις πιο γνωστές είναι ο νόμος του Wagner⁹. Σύμφωνα με τον νόμο αυτόν, η κρατική οικονομική δραστηριότητα τείνει να αυξάνεται συνεχώς εξαιτίας της αυξανόμενης πολυπλοκότητας των οικονομικών σχέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζουν τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης, της αύξησης των δαπανών κοινωνικής πρόνοιας, των πολιτιστικών δαπανών καθώς και της αποτυχίας της αγοράς. Η διατυπωθείσα αυτή σχέση είναι γνωστή ως «νόμος της αύξουσας επέκτασης της οικονομικής δραστηριότητας του δημοσίου». Με άλλα λόγια το αίτιο της αύξησης των κρατικών δαπανών είναι η ίδια η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Στα πλαίσια αυτής της σχέσης οικονομικής δραστηριότητας – δημοσίων δαπανών, οι δημόσιες δαπάνες αυξάνονται με πιο γρήγορο ρυθμό από την αύξηση του εθνικού προϊόντος της κοινωνίας και έτσι διαχρονικά μεταβιβάζονται ολοένα και περισσότερα αναλογικώς μέσα παραγωγής από την ιδιωτική στη δημόσια χρήση καθώς αυξάνεται η σχετική σημασία του δημόσιου τομέα (Καράγιωργας 1981).

Σύμφωνα με τους Delorme and Andre (1983) ο νόμος του Wagner παρουσιάζει ορισμένα προβλήματα, όχι μόνο επειδή είναι γενικός και αφηρημένος, αλλά και επειδή η σχέση ανάμεσα στο αίτιο και στο αιτιατό δεν μπορεί να θεμελιωθεί. Το ότι η οικονομική ανάπτυξη προκαλεί την αύξηση των δημοσίων δαπανών δεν μπορεί να αποδειχθεί στηριζόμενοι στην

⁹ Αναφορικά με το νόμο του Wagner και σε σχέση με τις άλλες οικονομικές ερμηνείες αύξησης των δημοσίων δαπανών, βλ. Βαβούρας κ.α (1990) και Delorme and Andre (1983)

απλή λογική. Αν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη, τότε οι δημόσιες δαπάνες μπορούν να χρηματοδοτηθούν από αυτήν. Δεν αποδεικνύεται όμως ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι η αιτία της αύξησης των δημοσίων δαπανών (Delorme and Andre 1983). Απεναντίας θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, κάτω από προϋποθέσεις, η αιτία της οικονομικής ανάπτυξης είναι η αύξηση των δημοσίων δαπανών.

Εκτός από το νόμο του Wagner υπάρχουν και άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις των αιτιών της αύξησης των δημοσίων δαπανών. Ειδικότερα διακρίνουμε τρεις κύριες θεωρητικές σχολές : τις οικονομικές αναλύσεις των «κλασικών», την κοινωνικο-οικονομική προσέγγιση και την πολιτο-οικονομική προσέγγιση¹⁰.

Οι οικονομικές αναλύσεις των «κλασικών» αναφορικά με τα αίτια της αύξησης του ποσοστού των δημοσίων δαπανών είναι η «θεωρία των συλλογικών αγαθών», η «θεωρία της διαφοροποιημένης παραγωγικότητας» και η «θεωρία των αποτελεσμάτων εκτόπισης».

Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία τα αγαθά αυτά διακρίνονται από αδιαιρετότητα στην κατανάλωση και πολλές φορές από αδυναμία εφαρμογής του αποκλεισμού, σε περίπτωση άρνησης αποδοχής του εν λόγω αγαθού, με αποτέλεσμα η αγορά να μην μπορεί να επιβάλλει τιμή και να προσφέρει το εν λόγω αγαθό. Κατά συνέπεια αυτά τα αγαθά προσφέρονται κυρίως από το κράτος. Στην περίπτωση αυτών των αγαθών εμπεριέχονται και εκείνα τα οποία χαρακτηρίζονται από εξωτερικές οικονομίες¹¹. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι σύμφωνα με τους εκπροσώπους της νεοκλασικής θεωρίας ορισμένα από τα λεγόμενα δημόσια αγαθά και από αυτά που προκαλούν εξωτερικές οικονομίες θα μπορούσαν να παραχθούν και από την αγορά με οικονομικά αποδοτικότερο τρόπο¹².

Οι εκπρόσωποι της δεύτερης θεωρίας, θεωρία της μη ισόρροπης μεγέθυνσης της παραγωγικότητας του δημόσιου και του ιδιωτικού (Baumol 1967) υποστηρίζουν ότι η αύξηση των δημοσίων δαπανών οφείλεται στη παρουσιαζόμενη απόκλιση ανάμεσα στην παραγωγικότητα στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα. Με δεδομένο ότι η παραγωγικότητα στο δημόσιο τομέα είναι αισθητά χαμηλότερη από την παραγωγικότητα στον ιδιωτικό τομέα, για να διατηρηθεί σταθερό το επίπεδο ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών θα πρέπει να

¹⁰ Σχετικά με τις απόψεις αυτές βλ. Rosanvallon (1981), Delorme and Andre (1983) και Βαβούρας κ.α (1990).

¹¹ Εξωτερικές οικονομίες εκδηλώνονται όταν η παραγωγή και η κατανάλωση ενός αγαθού ή υπηρεσίας μπορεί να προκαλέσει μετακύλιση του κόστους ή του οφέλους σε τρίτα άτομα χωρίς να μπορεί αυτό να υπολογιστεί και να ληφθεί υπόψη από την αγορά.

¹² Σύμφωνα με ορισμένους υπέρμαχους της κατάργησης της παροχής ορισμένων δημοσίων αγαθών και της αντίστοιχης προσφοράς τους από ιδιώτες, π.χ. εκπαίδευση κλπ, υποστηρίζουν ότι με αυτό τον τρόπο δεν θα γίνεται σπατάλη πόρων επειδή όποιος πραγματικά θα θέλει να αγοράσει το αγαθό και σε όποια ποσότητα θέλει να το αγοράσει θα πρέπει να καταβάλλει και την αντίστοιχη τιμή. Αν το εν λόγω αγαθό προσφέρεται από το κράτος, τότε πληρώνουν όλοι για την παραγωγή του αγαθού, έστω και αν εκείνοι δεν πρόκειται να το χρησιμοποιήσουν.

αυξηθούν οι εν λόγω δημόσιες δαπάνες. Σύμφωνα όμως με τους Delorme et Andre (1983, σ.117-120) η ίδια η έννοια της παραγωγικότητας παρουσιάζει αδυναμίες και δεν αποδεικνύεται ούτε θεωρητικά, αλλά ούτε και εμπειρικά ότι η παραγωγικότητα στο δημόσιο τομέα είναι πολύ χαμηλότερη από τον ιδιωτικό τομέα. Επιπλέον στη θεωρία του Baumol δεν λαμβάνονται υπόψη οι επιπτώσεις από την ύπαρξη του γραφειοκρατικού τρόπου παραγωγής στο δημόσιο τομέα.

Σύμφωνα με τη θεωρία του αποτελέσματος εκτοπίσματος (Peacock and Wiseman 1961) υπάρχουν αποκλίσεις μεταξύ των απόψεων των πολιτών ως προς το επιθυμητό ύψος των δημοσίων δαπανών και ως προς το φορολογικό βάρος το οποίο θεωρούν αποδεκτό. Οι αποκλίσεις αυτές είναι καθοριστικής σημασίας για την ερμηνεία της διαχρονικής αύξησης των δημοσίων δαπανών σε πολλές χώρες. Ως εκ τούτου οι δημόσιες δαπάνες δεν αυξάνονται με ένα σταθερό ρυθμό. Η εν λόγω θεωρία έχει υποστεί σημαντική για μεθοδολογικά κυρίως ζητήματα. Σύμφωνα με τους Βαβούρα et al (1990, σ.31) η εν λόγω θεωρία υποστηρίζει ότι οι ιδιαιτερότητες στην παραγωγική διαδικασία δεν αποτελούν αξιόλογο αίτιο αύξησης των δημοσίων δαπανών.

Οι υποστηρικτές της οικονομικής θεωρίας της γραφειοκρατίας (Niskanen 1968, 1971, 1973 και Buchanan and Tullock 1977) ερμηνεύουν τη μεγέθυνση των δημοσίων δαπανών στη βάση ενδογενών και όχι εξωγενών παραγόντων. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η αύξηση των δημοσίων δαπανών οφείλεται στην ολοένα και διογκούμενη γραφειοκρατία ως αποτέλεσμα της μη άριστης κατανομής των παραγωγικών πόρων λόγω του παραγωγικού πλεονάσματος των δημοσίων υπηρεσιών. Ο προσδιορισμός αυτής της «παραγωγής» των δημοσίων υπηρεσιών αποτελεί κεντρικό σημείο μιας υπό μεγιστοποίηση συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας που υπόκειται σε περιορισμούς.

3.2. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Η νεοκλασική θεωρία δεν ενδιαφέρεται για το ρόλο των δημοσίων δαπανών τόσο στη φάση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, όσο στη φάση της κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Αυτό φαίνεται ήδη από το πώς ταξινομεί τις δημόσιες δαπάνες. Οι δημόσιες δαπάνες διακρίνονται σε δαπάνες του δημοσίου για αγαθά και υπηρεσίες και σε δαπάνες για μεταβιβαστικές πληρωμές. Οι δημόσιες δαπάνες για αγαθά και υπηρεσίες διακρίνονται σε δαπάνες για δημόσια κατανάλωση και δαπάνες για δημόσια επένδυση. Οι δαπάνες του

δημοσίου για μεταβιβαστικές πληρωμές υποδιαιρούνται συνήθως σε τρέχουσες μεταβιβάσεις ή μεταβιβάσεις εισοδήματος και σε μεταβιβάσεις κεφαλαίου.

Βέβαια οι δαπάνες που αφορούν τη δημόσια κατανάλωση διαδραματίζουν διαφορετικό ρόλο από αυτές για δημόσια επένδυση. Είναι αυτονόητο ότι η μεταβολή των δαπανών για δημόσιες επενδύσεις επηρεάζει και τη φάση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου και όχι μόνο τη σφαίρα της κυκλοφορίας.

Αυτός ο χωρισμός των δημοσίων δαπανών αντανακλά το ρόλο που αυτές διαδραματίζουν στην οικονομία σύμφωνα με τη νεοφιλελεύθερη άποψη. Παρόμοια είναι και η θέση των κεϋνσιανών για το ρόλο των δημοσίων δαπανών στην οικονομία. Η κεϋνσιανή θεωρία ασχολείται αποκλειστικά με τις επιδράσεις των κρατικών δαπανών στη συνολική ζήτηση, στην απασχόληση και στο εθνικό εισόδημα, δηλαδή με τις λειτουργίες αυτών των δαπανών στη διαδικασία κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Τόσο η νεοκλασική, όσο και η κεϋνσιανή θεωρία δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο των δημοσίων δαπανών στη διαδικασία αναπαραγωγής του κεφαλαίου (Σταμάτης 1984, σ.47).

Η μαρξιστική θεωρία επιχειρεί και αυτή με τη σειρά της να ταξινομήσει τις δημόσιες δαπάνες. Ως κριτήριο θεωρούνται οι έννοιες της παραγωγικής και μη παραγωγικής δαπάνης. Αρκετοί υποστηρικτές της μαρξιστικής θεωρίας υποστηρίζουν ότι το σύνολο των κρατικών δαπανών είναι μη παραγωγικές, γιατί δεν παράγουν ούτε άμεσα, ούτε έμμεσα υπεραξία που να αυξάνει το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο (Mattick 1969). Υπάρχουν βέβαια και άλλοι μαρξιστές οι οποίοι δέχονται ότι το κράτος δεν λειτουργεί το ίδιο ως πραγματικός καπιταλιστής που δαπανά κεφάλαιο για να παράγει υπεραξία (Ο' Connor 1973). Πολλές όμως από τις κρατικές δαπάνες συντελούν έμμεσα στην αύξηση της σχετικής υπεραξίας και του ποσοστού κέρδους των καπιταλιστικών μονάδων, διότι αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας ή μειώνουν το κόστος αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Οι δαπάνες αυτές είναι έμμεσα παραγωγικές (Καράγιωργας 1981).

Είναι φανερό ότι η μαρξιστική θεωρία προσπαθώντας να ταξινομήσει τις δημόσιες δαπάνες σε παραγωγικές και μη παραγωγικές, παρόλα τα προβλήματα που μπορεί αυτός ο διαχωρισμός να παρουσιάζει, εισχωρεί βαθύτερα στη δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Θεωρεί τις δημόσιες δαπάνες ως ένα από τους σημαντικότερους παράγοντες στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου.

Οι δημόσιες δαπάνες για τη μαρξιστική θεωρία επιδρούν ευεργετικά στην ομαλή συνέχιση της καπιταλιστικής διαδικασίας. Σύμφωνα με το Foley (1978) η μαρξιστική προσέγγιση θεωρεί ότι οι δημόσιες δαπάνες στο χώρο της εκπαίδευσης συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της επικρατούσας ιδεολογίας και οι δημόσιες δαπάνες στο χώρο της κοινωνικής προστασίας (π.χ.

δαπάνες για ανεργία) αποσκοπούν να συμβάλλουν στην ομαλή αναπαραγωγή αυτών που εξαρτώνται από τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας και όχι στην ουσία να λύσουν το πρόβλημα.

4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ο ρόλος του κράτους στην διαμόρφωση της καπιταλιστικής κοινωνίας και κατά συνέπεια της αγοράς ήταν ιδιαίτερα σημαντικός. Η ανάλυση του τρόπου συγκρότησης της καπιταλιστικής κοινωνίας διαφωτίζει τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία, ανάμεσα στο κράτος και στην αγορά. Η διερεύνηση αυτή της σχέσης αποτελεί ένα από τα κεντρικά ζητήματα της φιλοσοφικής σκέψης του 18ου και 19ου αιώνα. Την περίοδο εκείνη η κοινωνία δεν ήταν καπιταλιστική και η οικονομική της οργάνωση απέιχε πολύ από αυτή της αγοράς. Εντούτοις, η προσπάθεια των αναλυτών της εποχής (ιδιαίτερα των φιλοσόφων) να κατανοήσουν την κίνηση της κοινωνίας χωρίς να στηρίζονται στους θεϊκούς νόμους, κατέληξε στην ανάλυση της κοινωνίας στηριζόμενης στο οικονομικό. Κινητήριοι μοχλός της κοινωνίας αυτής είναι πλέον η εργασία και όχι η φύση όπως οι Φυσιοκράτες διατείνονταν. Η νέα κοινωνία οργανώνεται γύρω από το οικονομικό. Το οικονομικό αποτελεί, σύμφωνα με τον Palloix (1982), ιδεολόγημα το οποίο έχει δομηθεί στη βάση ενός συνόλου σχέσεων που περιλαμβάνει τα ακόλουθα στοιχεία :

- το ελεύθερο άτομο το οποίο συγκροτεί την κοινωνία κοινωνικοποιούμενο¹³ είτε μέσα από το κράτος (πολιτική κοινωνικοποίηση - *socialisation etatique*) είτε μέσα από την αγορά (εμπορευματική κοινωνικοποίηση - *socialisation marchande*)
- την εργασία, η οποία αποτελεί τη βάση της παραγωγής πλούτου και της ικανοποίησης των απεριόριστων ανθρώπινων αναγκών και η οποία στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής περιορίζεται στην μισθωτή εργασία
- το κεφάλαιο το οποίο διευθύνει και οργανώνει την παραγωγή υπερπροϊόντος και την αύξηση του πλούτου της κοινωνίας
- την παραγωγή εμπορευμάτων, προϋπόθεση για την παραγωγή πλούτου
- την ανάπτυξη των εμπορευματικών μορφών στην παραγωγική διαδικασία μετατρέποντας όλες σχεδόν τις ανταλλαγές σε εμπορευματικές ανταλλαγές

¹³ Κοινωνικοποίηση είναι η διαδικασία ένταξης του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο

- και το κράτος, που έχει ως ρόλο αφενός μεν την εδραίωση της αγοράς και των εμπορευματικών σχέσεων αφετέρου την δημιουργία και την διατήρηση των ελάχιστων προϋποθέσεων επιβίωσης και κοινωνικής συνοχής.

Το οικονομικό ιδεολόγημα αντικαθιστά το ιδεολόγημα που επικρατούσε πριν από την καπιταλιστική κοινωνία και αποτελεί σήμερα το κυρίαρχο ιδεολόγημα στη βάση του οποίου εξελίσσεται ολόκληρη η κοινωνία. Το οικονομικό δεν ταυτίζεται με την αγορά αλλά ούτε και με το κράτος. Η αγορά αποτελεί ένα συγκεκριμένο τρόπο ένταξης των ατόμων μέσα στην κοινωνία ως κατόχους μέσων παραγωγής ή ως κατόχους εμπορευμάτων, ενώ αντίστοιχα η πολιτική κοινωνικοποίηση αποτελεί τον τρόπο ένταξης των ατόμων εκείνων που η επιβίωσή τους εξαρτάται αποκλειστικά από την εργασία τους. Η αγορά αποτέλεσε τον ρυθμιστικό μηχανισμό του κοινωνικού (Rosanvallon 1979). Όμως η αγορά από μόνη της δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την ομαλή αναπαραγωγή του συστήματος και την ίδια την κοινωνική αρμονία (OCDE 1996) από τη στιγμή που η μιζέρια, η φτώχεια και άλλα κοινωνικά δεινά ήταν σύμφυτα της καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης. Ο ρόλος του κράτους έγκειται στην διασφάλιση και στην αναπαραγωγή τόσο της εμπορευματικής κοινωνικοποίησης, δημιουργώντας και αναπτύσσοντας την αγορά και τους οικονομικούς και κοινωνικούς εταίρους όσο και με την αναπαραγωγή της πολιτικής κοινωνικοποίησης που αναφέρεται αφενός μεν στην υλική επιβίωση αυτών των ατόμων όσο και στην υποταγή τους στους κατόχους κεφαλαίου.

Η ανάπτυξη της αγοράς σε συγκεκριμένες οικονομικές συνθήκες προσδιορίζει την μορφή και τους τρόπους παρέμβασης του κράτους. Έτσι, την περίοδο της συγκρότησης της καπιταλιστικής κοινωνίας, την περίοδο της αρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου, η κρατική παρέμβαση είναι ιδιαίτερα έντονη. Στόχος της είναι αφενός μεν η στήριξη του εμπορικού κεφαλαίου το οποίο ήταν ο πρόδρομος του βιομηχανικού και χρηματιστηριακού κεφαλαίου, αφετέρου η δημιουργία του μισθωτού πληθυσμού. Η μετατροπή των ελεύθερων μικρογεωργών σε μισθωτούς οι οποίοι θα προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο αναδυόμενο βιομηχανικό κεφάλαιο ήταν ιδιαίτερα βίαιη. Η εμπορευματοποίηση του αγροτικού τομέα έχει ως συνέπεια την εκτόπιση μεγάλου αριθμού άμεσων παραγωγών από τη γη τους, που συρρέουν στις πόλεις και παραμένουν εκεί ως πλεόνασμα πληθυσμού. Η έξωση των αγροτών από τη γη τους γίνεται με τη μέθοδο της περιφραξής των γαιοκτησιών από τους γαιοκτήμονες στην Αγγλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες μετά το 16ο αιώνα με την ανοχή ή ακόμη και με την επέμβαση του κράτους. Το κράτος διαχειρίζεται άμεσα αυτό το πληθυσμιακό πλεόνασμα με διάφορα συστήματα άμεσης και αναγκαστικής εργασίας, όπως οι νόμοι για αλητεία, τα αναμορφωτήρια, οι εκτοπίσεις στις αποικίες κλπ. Στην Ισπανία, Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία και

άλλες χώρες, το 17ο αιώνα, το κράτος υποχρεώνει τον πληθυσμό να παρέχει αναγκαστική εργασία στα χειροτεχνικά εργαστήρια (Καράγιωργας, 1981).

Όταν η αρχική συσσώρευση του κεφαλαίου και η δημιουργία του εργοστασιακού δυναμικού επιτυγχάνεται, ο ρόλος του κράτους εντοπίζεται πλέον στην δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για την λειτουργία του ανταγωνισμού και της αγοράς. Η κρατική παρέμβαση του κράτους την περίοδο αυτή είναι κυρίως νομοθετική. Παράλληλα με την εξασφάλιση των συνθηκών για την καλύτερη λειτουργία της αγοράς, το κράτος υιοθετεί μία σειρά μέτρων που έχουν ως στόχο την ομαλή αναπαραγωγή των ατόμων και της εργασιακής τους δύναμης. Συγκεκριμένα, οι εργοστασιακοί νόμοι (Factory Acts) επιβάλλουν ανώτατα όρια στη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας στοχεύοντας τόσο στην άμβλυση των κοινωνικών συγκρούσεων όσο και στην διατήρηση και αύξηση του εργατικού δυναμικού. Με τους νόμους για τους φτωχούς (Poor laws) προσπαθεί το κράτος να περιορίσει την κοινωνική αθλιότητα που προκαλούν οι αντιφάσεις του συστήματος (Polanyi, 1957).

Από τα τέλη του 19ου - αρχές 20ου αιώνα το κράτος παρεμβαίνει ολοένα και περισσότερο στην παραγωγική και αναπαραγωγική διαδικασία. Η παρέμβαση αυτή είναι είτε άμεση είτε έμμεση και η μορφή της είναι έντονα διαφοροποιημένη σε σχέση με την μορφή της κρατικής παρέμβασης τις προηγούμενες περιόδους. Την περίοδο αυτή, η μορφή επέμβασης του κράτους εκφράζει ένα συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα (οικονομικό, ιδεολογικό, πολιτικό κ.α) αποδεκτό από την πλειοψηφία των πολιτών. Οι σημαντικότερες λειτουργίες του κράτους την περίοδο αυτή είναι η εξασφάλιση προϋποθέσεων τεχνολογικής αναδιοργάνωσης, η δημιουργία των γενικών υλικών όρων παραγωγής, η διαχείριση των οικονομικών κρίσεων και οι παρεμβάσεις στη σύγκρουση εργασίας - κεφαλαίου (Καράγιωργας, 1981).

Τέλος σε ότι αφορά τη σημερινή περίοδο η επέμβαση του κράτους κυρίως σε νομοθετικό επίπεδο είναι ιδιαίτερα έντονη. Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, οι νέες συνθήκες που επικρατούν στον διεθνή ανταγωνισμό, οι χαμηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης, η ολοένα διευρυνόμενη οικονομική και κοινωνική κρίση καταδεικνύουν την πολυπλοκότητα αλλά και τη συμπληρωματικότητα της σχέσης κράτους και αγοράς.

5. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ – ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΩΣ ΝΕΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΑΝΑΔΙΑΝΟΜΗΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Η περίοδος ιδιαίτερα με τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο χαρακτηρίζεται από το υψηλό ποσοστό δημοσίων δαπανών και ιδιαίτερα των κοινωνικών δαπανών και από την ενεργό παρέμβαση του κράτους στην οικονομία και την κοινωνία γενικότερα.

Ο όρος κράτος-πρόνοιας, αναφέρεται στην περίοδο εξέλιξης του αστικού κράτους, η οποία χαρακτηρίζεται από την διεύρυνση της κοινωνικής του λειτουργίας και από την έντονη αναπαραγωγική δράση στη σφαίρα της κοινωνικής αναπαραγωγής¹ (Στασινοπούλου, 1988, σ.6). Η διεύρυνση αυτή, συνοδεύεται στις ευρωπαϊκές χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού και από την σημαντική διόγκωση του κρατικού μηχανισμού στους αντίστοιχους τομείς. Η καθιέρωση του όρου, κράτος-πρόνοιας, εκφράζει και μία συγκεκριμένη αντίληψη για το κράτος-πρόνοιας, το καθιστά υπεύθυνο για την κάλυψη των βασικών ανθρώπινων αναγκών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Ο ρόλος του δεν είναι πλέον μόνο διορθωτικός των ανισοροπιών και των ανισοτήτων που προκαλεί η αγορά, αλλά διευρύνεται.

Ο ρόλος του κράτους την περίοδο αυτή εντοπίζεται κυρίως στον αναπαραγωγικό τομέα της οικονομίας χωρίς να είναι αμελητέας σημασίας ο ρόλος του στον παραγωγικό τομέα της οικονομίας. Οι στόχοι της κρατικής παρέμβασης δηλαδή η δημιουργία των συνθηκών για την ομαλή αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας και των καπιταλιστικών σχέσεων δεν έχουν αλλάξει διαχρονικά. Εκείνο που τροποποιείται είναι η μορφή επέμβασης του κράτους. Για το λόγο αυτό ορισμένοι ερευνητές θεωρούν το κράτος-πρόνοιας ως μία συγκεκριμένη μορφή επέμβασης του κράτους στην κοινωνία.

Ο ορισμός του κράτους-πρόνοιας δεν είναι συγκεκριμένος και διαφέρει όχι μόνο από ερευνητή σε ερευνητή αλλά και από χώρα σε χώρα (π.χ. κράτος ευημερίας στην Αγγλία, Ισπανία, κράτος-πρόνοιας στην Γαλλία, κοινωνικό κράτος στην Γερμανία κ.λπ). Το κράτος-πρόνοιας είναι το γέννημα μίας συγκεκριμένης χρονικής συγκυρίας. Στις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, η γέννηση του κράτους-πρόνοιας τοποθετείται χρονολογικά στις αρχές του 20ου αιώνα. Η ανάπτυξή του και η μορφή την οποία αυτό έλαβε συναντώνται κυρίως μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Η διαφοροποίηση ως προς το τι είναι κράτος-πρόνοιας οφείλεται κυρίως στον τρόπο με τον οποίο ο κάθε ερευνητής διερευνά τον τρόπο δημιουργίας του

¹ Με τον όρο κοινωνική αναπαραγωγή η συγγραφέας εννοεί την απαραίτητη για κάθε κοινωνική διαδικασία, όποιο και είναι το σύστημα παραγωγής, γιατί εξασφαλίζει τη συνέχεια και συνεπώς την επιβίωση και ανάπτυξη του κοινωνικού συνόλου. Η κοινωνική αναπαραγωγή έχει διττό χαρακτήρα : αφορά την αναπαραγωγή των ατόμων, βιολογικά, ποσοτικά και ποιοτικά, αλλά και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, εκτός από την ποσοτική και ποιοτική διάσταση που έχει ήδη αναφερθεί (Στασινοπούλου, 1988, σ.15-20).

κράτους-πρόνοιας και τον ρόλο που διαδραματίζει στην οικονομία και στην κοινωνία γενικότερα. Η ταύτιση του κεϋνσιανού κράτους με το κράτος-πρόνοιας, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, σημαίνει ότι ο ρόλος του κράτους-πρόνοιας είναι απλά ρυθμιστικός και λειτουργεί ως μηχανισμός πρόληψης των οικονομικών κρίσεων και ιδιαίτερα των κρίσεων υποκατανάλωσης. Ειδικότερα, το κράτος-πρόνοιας αποτελεί για την κεϋνσιανή θεωρία ένα σταθεροποιητικό παράγοντα ο οποίος θα οδηγούσε στην αναγέννηση των δυνάμεων της οικονομικής ανάπτυξης και θα εμπόδιζε την οικονομική υποβάθμιση (Offe, 1984). Σύμφωνα με τον Jessor (1994) η τυπική μορφή του φορντικού κράτους είναι αυτή του κεϋνσιανού κράτους-πρόνοιας (keynesian welfare state) το οποίο επιτελεί δύο κύριες λειτουργίες : α. στοχεύει στην εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης σε μία σχετικά κλειστή οικονομία μέσα από την ενίσχυση της ενεργούς ζήτησης και β. επιχειρεί τη ρύθμιση των συλλογικών διαπραγματεύσεων στα περιοριστικά πλαίσια που τίθενται από το στόχο της πλήρους απασχόλησης και της οικονομικής μεγέθυνσης, την επέκταση της μαζικής κατανάλωσης και την προώθηση συλλογικών μορφών κατανάλωσης που είναι αρμονικές με το φορντικό μοντέλο ανάπτυξης.

Οι μαρξιστικές αντιλήψεις περί κράτους-πρόνοιας, επισημαίνουν την ταξική του φύση και τον ρόλο του στην αναπαραγωγή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Gough (1979) το κράτος-πρόνοιας στοχεύει στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και την ενσωμάτωση και διατήρηση του μη εργατικού δυναμικού μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα. Κατά συνέπεια, το κράτος-πρόνοιας αναλαμβάνει να προσφέρει σε σημαντικό βαθμό υπηρεσίες (π.χ. υγεία, εκπαίδευση, πολιτισμός) που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και να απαλλάξει το κεφάλαιο από το οικονομικό κόστος αυτών των υπηρεσιών. Η ίδια αντίληψη για το κράτος-πρόνοιας υιοθετείται και από τον Boccara (1973) ο οποίος αναπτύσσει την θεωρία της υπερσυσσώρευσης-απαξίωσης του κεφαλαίου (suraccumulation-devalorisation du capital). Σύμφωνα με τον Boccara (1973), ο καπιταλισμός, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την αντίθεση ανάμεσα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής, έχει την τάση να υπερσυσσωρεύει κεφάλαιο. Το κράτος και ειδικότερα το κράτος-πρόνοιας έχει ως στόχο την απαξίωση του κεφαλαίου. Με αυτή την έννοια το κράτος-πρόνοιας αποτελεί μέσο δομικής ρύθμισης του καπιταλιστικού συστήματος. Ο ρυθμιστικός χαρακτήρας του κράτους-πρόνοιας ως συστατικό στοιχείο ενός καθεστώτος συσσωρευσης (στην συγκεκριμένη περίπτωση του φορντικού καθεστώτος συσσωρευσης) αναλύεται και από τους εκπροσώπους της σχολής της "Ρύθμισης" (Ecole de regulation) (Delorme and Andre 1983; Boyer 1986α και 1986β).

Ο Ο'Connog (1973) θεωρεί ότι το καπιταλιστικό κράτος επιτελεί δύο κύριες λειτουργίες οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις είναι και συγκρουόμενες : την συσσώρευση και την νομιμοποίηση. Το κράτος-πρόνοιας, σύμφωνα με τον Ο'Connog, έχει ως στόχο την επίτευξη της δεύτερης λειτουργίας του κράτους, δηλαδή της νομιμοποίησης. Στα ίδια πλαίσια, αυτά της διαδικασίας της νομιμοποίησης, εντάσσεται και ο Habermas (1978). Κατά τον Habermas το κράτος και ειδικότερα το κράτος-πρόνοιας έχει ως στόχο την αντιστάθμιση των δυσλειτουργιών που προκαλούνται από τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Κατά συνέπεια η κρίση του κράτους-πρόνοιας είναι ταυτόχρονα και δημοσιονομική αλλά και κρίση νομιμοποίησης.

Η πλειοψηφία των απόψεων που έχουν διατυπωθεί για το κράτος-πρόνοιας, θεωρεί ότι αυτό ορίζεται από την σχέση παροχές-αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος. Μία άλλη θεώρηση του κράτους-πρόνοιας, προκύπτει από το διπολικό σχήμα, ανθρωπιστικές αξίες και οικονομική αποτελεσματικότητα, πρεσβεύοντας ως απαραίτητη την προώθηση των πρώτων για την επίτευξη της δεύτερης (Μαλούτας και Οικονόμου 1988).

Αναφερόμενοι στον τρόπο με τον οποίο η οικονομική θεωρία αναλύει και ορίζει το κράτος-πρόνοιας θα πρέπει να διακρίνουμε τις νεοκλασικές-νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις και κεϋνσιανές αντιλήψεις από τις μαρξιστικές αντιλήψεις. Σύμφωνα με την νεοκλασική και κεϋνσιανή θεωρία το κράτος-πρόνοιας αποτελεί έναν ουδέτερο μηχανισμό ο οποίος βρίσκεται έξω από την οικονομία και επεμβαίνει σε αυτή. Για μεν την νεοκλασική θεωρία η επέμβαση αυτή του κράτους στις σημερινές συνθήκες είναι επιζήμια για την καλή λειτουργία της αγοράς. Για δε τη κεϋνσιανή θεωρία η επέμβαση αυτή του κράτους είναι απολύτως αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος. Ως εκ τούτου το κράτος-πρόνοιας δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα έντονα παρεμβατικό κράτος. Για την μαρξιστική θεωρία το κράτος-πρόνοιας είναι ένας ταξικός μηχανισμός, ο οποίος έχει ως σκοπό τη συντήρηση και διαχείριση της εργατικής δύναμης, ως μέσου αναπαραγωγής του καπιταλιστικού σχηματισμού, διατηρώντας παράλληλα την κυρίαρχη ιδεολογία της εκμετάλλευσης του ανθρώπου από άνθρωπο.

Το κοινό χαρακτηριστικό όλων των θεωρητικών αντιλήψεων είναι ότι, το κράτος-πρόνοιας ταυτίζεται με ένα γενικευμένο σύστημα παροχών, το οποίο χρηματοδοτείται από τις δημόσιες δαπάνες. Παρατηρείται λοιπόν, ταύτιση της έννοιας του κράτους-πρόνοιας, τόσο από την νεοκλασική όσο και από την κεϋνσιανή θεωρία, με την έννοια των δημοσίων δαπανών. Αυτό προκύπτει από την αδυναμία των προαναφερόμενων θεωριών που αναλύουν το κράτος, μόνο ως οικονομικό υποκείμενο. Το κράτος-πρόνοιας, ως μία ιδιαίτερη μορφή του κράτους, που επικράτησε σε μία συγκεκριμένη χρονική περίοδο, είναι ένα οικονομικό υποκείμενο. Οποιαδήποτε ανάλυση της κρίσης του, δεν μπορεί παρά να αναζητήσει τα αίτιά

της σε καθαρά οικονομικούς παράγοντες. Η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα του κράτους-πρόνοιας εκτιμούνται και εκφράζονται σε “καθαρά” οικονομικά μεγέθη. Όμως οι δημόσιες δαπάνες δεν είναι τίποτε άλλο από την μορφή έκφρασης του κράτους-πρόνοιας. Κατά συνέπεια, το κράτος-πρόνοιας, ως αφηρημένη έννοια, συγκεκριμενοποιείται μέσα από κάποια άλλη κατηγορία, αυτή των δημοσίων δαπανών. Έτσι, από αναλυτική άποψη αποδεικνύεται λαθεμένη η ταύτιση του κράτους-πρόνοιας με την μορφή έκφρασής του. Η παρατήρηση αυτή σημαίνει, ότι από αναλυτική και μεθοδολογική άποψη, το κράτος-πρόνοιας ταυτίζεται με το περιεχόμενό του.

Ένα εξίσου σημαντικό σημείο είναι, ότι οι περισσότερες θεωρίες αναφέρονται στο κράτος-πρόνοιας ή στην κρίση του, με οικονομικούς όρους. Θεωρούν ότι η οικονομική φύση του κράτους-πρόνοιας είναι αυτόνομη και κυρίαρχη, σε σχέση με την πολιτική ή την κοινωνική του φύση. Αυτό οφείλεται κύρια στην συγκρότηση της οικονομικής επιστήμης, ως τη μόνη ικανή να ερμηνεύσει και να αναλύσει την καπιταλιστική κοινωνία. Όμως, το κράτος-πρόνοιας δεν αποτελεί μόνο οικονομικό, αλλά κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενο. Η ανάλυση του κράτους-πρόνοιας καθιστά από μεθοδολογική άποψη, αδύνατο τον διαχωρισμό σε οικονομική, φιλοσοφική κοινωνική ή και πολιτική έννοια.

Το κράτος – πρόνοιας εκφράζει ένα συγκεκριμένο τρόπο παρέμβασης με σκοπό την αντιμετώπιση των λεγόμενων κοινωνικών κινδύνων, που συνδέονται άμεσα με τη διαδικασία αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Θέματα όπως η ασθένεια, η αναπηρία, το γήρας, η ανεργία, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός όταν επέλθουν προκαλούν απώλεια εισοδήματος και περιθωριοποιούν το άτομο. Η παρέμβαση του κράτους – πρόνοιας εκφράζει το συλλογικό τρόπο αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων στηριζόμενο κυρίως στην αλληλεγγύη των ατόμων.

Η παραδοσιακή μορφή του κράτους – πρόνοιας και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπιζε τα κοινωνικά ζητήματα αμφισβητούνται. Μέσα σε συνθήκες δημοσιονομικών ελλειμμάτων, χαμηλών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης και επέκτασης του οικονομικού σε βάρους του μη οικονομικού, η αναδιανομή εισοδήματος μέσα από τη μορφή του κράτους – πρόνοιας περιορίζεται, αλλά δεν εξαλείφεται. Σήμερα η ένταση του προβλήματος της φτώχειας, της μακροχρόνιας ανεργίας και του κοινωνικού αποκλεισμού καθιστά όσο ποτέ άλλοτε αναγκαία την επέμβαση του κράτους. Η παρέμβαση του κράτους – πρόνοιας συνεχίζει και υπάρχει, μέσα από νέες όμως μορφές.

6. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Έχοντας ολοκληρώσει τη μελέτη αυτού του κεφαλαίου πρέπει να είστε σε θέση να γνωρίζετε :

- τι πρεσβεύει η κλασική θεωρία για την αναγκαιότητα της κρατικής παρέμβασης
- ποια είναι η νεοκλασική αντίληψη για το κράτος
- ποια είναι η κεϋνσιανή και η μαρξιστική αντίληψη για το κράτος
- για ποιο λόγο αυξάνονται οι δημόσιες δαπάνες
- ποιες είναι οι οικονομικές και μη οικονομικές θεωρίες που εξηγούν γιατί αυξάνονται οι δημόσιες δαπάνες
- ποιος είναι ο ρόλος του κράτους στην παραγωγική και αναπαραγωγική διαδικασία
- ποιος είναι ο νέος τρόπος παρέμβασης του κράτους στη διανομή του εισοδήματος

7. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελίδης, Μ., 1993. *Φιλελευθερισμός : Κλασικός και Νέος*, Ίδρυμα Σάκη
Καράγιωργα, Αθήνα.

Βαβούρας, Σ.Ι., Καραβίτης, Η.Κ., Τσούχλου, Κ.Α., 1990. *Η παραγωγική διαδικασία
στο δημόσιο τομέα και η αύξηση των δημοσίων δαπανών : η περίπτωση της
Ελλάδας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα.

Δρακόπουλος, Σ.Α., Καραγιάννης, Α.Δ., 2003. *Ιστορία της οικονομικής σκέψης. Μία
επισκόπηση*, εκδ. Κριτική

Δρόσος, Δ., 1992. *Αγορά και Κράτος στον Adam Smith*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα,
Αθήνα

Ιωαννίδης, Σ., 1993. *Ανταγωνισμός, Αγορά και Δημοκρατία*, Ίδρυμα Σάκη
Καράγιωργα, Αθήνα.

Καράγιωργας D.P., 1981. *Δημόσια Οικονομική Ι. Οι Οικονομικές λειτουργίες του
κράτους*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Λένιν, Β., 1975. *Κράτος και επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

Μαλούτας, Θ. και Οικονόμου, D. 1988. *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους-
πρόνοιας στην Ελλάδα*, εκδ. Εξάντας

Mattick, P. 1969. *Marx and Keynes*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα (για την ελληνική

έκδοση)

- Πουλιαντζάς, Ν (1979) “Οι σημερινοί μετασχηματισμοί του κράτους, η πολιτική κρίση και η κρίση του κράτους”, στο Πουλιαντζάς, Ν “Η κρίση του κράτους”, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
- Ρέππας Π.Α., 2002. *Οικονομική ανάπτυξη. Θεωρίες και στρατηγικές*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Σταμάτης, Γ., 1984. «Μη αναπαραγωγικές δαπάνες, κρατικές δαπάνες, κοινωνική αναπαραγωγή και κερδοφορία κεφαλαίου», *Περιοδικό ΘΕΣΕΙΣ*, Νο 6.
- Scrapanti, E., Zamagni, S., 2004. *Η ιστορία της οικονομικής σκέψης*, εκδ. Τυπωθήτω – Γιώργος Δάρδανος
- Στασινοπούλου, Ο. 1988. *Θέματα κράτους – πρόνοιας*, πολυγραφημένες σημειώσεις, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Στασινοπούλου, Ο. 1990. *Κράτος-πρόνοιας*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
- Stiglitz, E.J., 1992. *Οικονομική του δημόσιου τομέα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aglietta, M. 1974. *Accumulation et régulation du capitalisme en longue période. Exemple des Etas-Unis (1870-1970)*, thèse Paris I, oct.
- Aglietta, M. 1976. *Régulation et crises du capitalisme*. Calmann-Lévy, Paris.
- Aglietta, M et Brender, A. 1984. *Les métamorphoses de la société salariale*, Calmann-Lévy, Paris.
- Aglietta, M et Orlean, A. 1982. *La violence de la monnaie*, PUF, Paris.
- Baumol, W.J., 1967. “Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of urban crisis”, *American Economic Review*, No 57, 415-426.
- Bertrand, H. 1983. “Accumulation, régulation, crise : un modèle selectionnel théorique et appliqué”, *Revue économique*, vol. 34, No 6.
- Bonefeld, W. 1987. “Reformulation of state theory”, *Capital and Class*, No,33.
- Brunhoff de, S., 1986. *L’ heure du marche*, ed. PUF, Paris.
- Boccaro, P. 1973. *Etudes sur le capitalisme monopoliste d’Etat, sa crise et son issue*, ed. Sociales, Paris.
- Boyer, R 1986α. *La flexibilité du travail en Europe*, La Découverte, Paris.
- Boyer, R. 1986β . *Capitalismes fin se siècle*, PUF, Paris.
- Boyer, R. 1986γ . *La théorie de la régulation : une analyse critique*, Agalama/La Découverte, Paris.

- Boyer, R et Mistral, J. 1978. *Accumulation, inflation, crises*, PUF, Paris.
- Brunhoff S de., 1976. *Etat et capital*, Maspero, Paris.
- Buchanan, J.,1976. "Public Goods and Natural Liberty" in Wilson-Skinner (eds), *The Market State : Essays in Honour of Adam Smith*, Oxford Clarendon Press.
- Buchanan, J.M. and Tullock, G., 1977. "The expanding public sector: Wagner squared", *Public Choice*, vol. 31, pp. 147-150
- Cartelier, L. 1982. "The state and the wage labour", *Capital and Class*, No 18, winter.
- Clarke, S., 1988. *Keynesianism, Monetarism and the crisis of the state*, Edward Elgar Publishers, London.
- Coriat, B. 1978. *L'atelier et le chronomètre*, C.Bourgois, Paris.
- Delorme, R., Andre, C., 1983. *L'Etat et l'economie*, ed. Seuil, Paris.
- Drugman, B. 1979. *Etat, capital et salariat*, Thèse pour le Doctorat d'Etat, Université de Grenoble.
- Engels, F.,1945, *L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'Etat*, ed. Sociale, Paris, 1983.
- Foley, D.K. 1978. "State expenditure from a Marxist perspective", *Journal of Public Economics* 9, 221-238.
- Gough, I. 1979. *The Political Economy of the Welfare State*, Londres, Macmillan.
- Guerrien, B.,1991. *L'economie neo-classique*, ed. La Découverte/Reperes, Paris
- Habermas, J. 1978. Raison et légitimité, problèmes de légitimation dans le capitalisme avancé, Paris, Payot.
- Hirsch, J., 1978. "The state apparatus and social reproduction", in Holloway, J and S. Piccioto, eds, *State and Capital*, London, Arnold, pp.57-107.
- Holloway, J and Piccioto, S.1978. *State and Capital : a Marxist debate*, London, Arnold.
- Jessop, B.,1990, *State theory*, Penn State University Press.
- Jessop, B. 1994. "The transition to post-fordism and the Schumpeterian workfare state", in *Towards a Post-Fordist State ?* Burrows & Loader (eds), Routledge, London and New York, pp. 13-37.
- Lautier, B and Tortajada, P. 1977. *Ecole, force de travail et salariat*, Paris, PUG-Maspero.
- Lipietz, A. 1979. *Crise et inflation, pourquoi ?* Maspero, Paris.
- Lipietz, A. 1983. *Le monde enchanté. De la valeur à l'envol inflationniste*, La Découverte - Maspero, Paris.

- Lipietz, A. 1984. *L'audace ou l'enlèvement*, La Découverte, Paris.
- Lipietz, A. 1985. *Mirages et miracles. Problématiques de l'industrialisation dans le tiers monde*, La Découverte, Paris.
- Negri, A. 1977. "Sur quelques tendances de la théorie communiste de l'Etat la plus récente", *Revue La Contradiction*.
- Niskanen, W.A. 1968. "The peculiar economics of bureaucracy", *American Economic Review*, vol. 63.
- Niskanen, W.A. 1971. *Bureaucracy and Representative Government*, Aldine Publishing Company, Chicago
- Niskanen, W.A. 1973. *Bureaucracy : Servant or Master?*, Institute of Economic Affairs, London.
- O'Connor, J., 1973. *The Fiscal Crisis of the State*, New York, St Martin's.
- OCDE. 1996 *Réconcilier l'économique et le social*, OCDE Poche, Paris.
- Offe, C., 1984. *Contradictions of the welfare state*, Hutchinson publishers, London.
- Palloix, C. 1982. *De la socialisation*, Paris, Maspero.
- Peacock, A.T., Wiseman, J., 1961. *The growth of public expenditure in the United Kingdom*, Princeton University Press.
- Polanyi, K. 1957. *The Great Transformation : The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston.
- Poulantzas, N. 1968. *Pouvoir Politique et classes sociales*, Maspero, Paris.
- Poulantzas, N. 1978. *L'état, le pouvoir et le socialisme*, PUF, Paris.
- Rosanvallon, P. 1979. *Le capitalisme utopique. Critique de l'idéologie économique*, Paris, Seuil.
- Rosanvallon, P., 1981. *La crise de l'Etat-Providence*, ed. Seuil, Paris.
- Salama, P. 1979. "L'état comme une abstraction réelle", CEP, No 15.
- Salama, P et Mathias, G. 1983. *L'état surdéveloppé. Des métropoles au Tiers-monde*, La Découverte, Paris.

